

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄՂՏԵՆՎԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԳԻՍ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ
բան. գիտ. թեկնածու, ԵՊՀ

ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ

Երոսաղեմի Հայոց պատրիարքությունը 2017 թվականին հրատարակել է Նորայր Պողոսյանի «Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարք»¹ ուշագրավ մենագրությունը: Այն բաղկացած է՝ առաջաբանից, նախերգանքից, երեք գրքերից, հավելվածից, ժամանակագրական ցանկերից, հիշատակարանից, օգտագործած գրականության ցանկից:

Նախերգանքում ներկայացվում է Գրիգոր Շղթայակիրը (1670-1749) որպես մեր պատմության եզակի այն գործիչներից, ում գործունեությունը մեր Եկեղեցու կյանքում արդյունավորվեց հսկայական ձեռքբերումներով: Նրա ջանքերի շնորհիվ Հայոց Երոսաղեմն իր համաշխարհային նշանակություն ունեցող սրբավայրերով փոխանցվել է մեզ՝ պահպանելով Հայ Եկեղեցու անօտարելի իրավունքը քրիստոնեական սրբավայրերի տնօրինման հարցում: Զարմանալի է՝ նման գործչի մասին մենագրություններ մինչ այս գրքի տպագրությունը ասպարեզում չկային, ինչպես նշում է Ն. Պողոսյանը «Նախերգանք»-ում. «Աւանդութիւնը Գրիգոր Շղթայակրի մասին աւելի վառ յիշողութիւններ է թողել Երոսաղէմի մէջ, քան բանասիրութիւնը» (էջ 9): Իսկ դրա («բանասիրական այս հանելուկի») պատճառը հեղինակն այսպես է մեկնաբանում. «այնքան սիրելի, այնքան ընտանի է եղել եւ այժմ էլ կայ Գրիգոր Շղթայակիրը Երոսաղէմի միաբանների, Երոսաղէմի Հայ պատմութեանն առնչողների համար, այնքան շատ է նա ուղեկցում սուրբ քաղաքի հետ կապուած ցանկացած հարցի ու պատմական դրուագի անդրադառնալիս, որ կարծես թէ հարկ չի էլ եղել առանձին ուսումնասիրելու Գր. Շղթայակրի

¹ Ն. Պողոսյան, Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարք, Երոսաղեմ, Ս. Յակոբեանց տպարան, 2017, 334 էջ:

գործունեությունը: Գր. Շղթայակրի անունը միահիլսուած է Երուսաղէմի հայ եւ ոչ միայն հայ կեանքի բոլոր ոլորտներին, ամենուր է նա իր սրբակենցաղ վարքով, շինարարական եռանդով, կազմակերպչական նուիրուածութեամբ» (էջ 9): Մեծ պատրիարքի գահակալությունից անցել է 300 տարի, եւ նոր սերնդի առջեւ ուղղակի պահանջ է դրված՝ ի մի հավաքել Շղթայակրի կենսագրության կարեւոր մանրամասները, բոլոր հնարավոր աղբյուրներից ամբողջացնել ու մեկտեղել նրա գործունեութեան նշանակալի էջերը: Մենագրությունը գրելիս հեղինակն օգտվել է գրեթե բոլոր ձեռագիր ու տպագիր աղբյուրներից: Ընդ որում՝ նյութեր սկսել է հավաքել դեռեւս 2000-2002 թթ.: Երուսաղէմում ապրած եւ ժառանգավորաց վարժարանում որպէս ուսուցիչ աշխատած տարիներից:

Ձեռագիր աղբյուրներից նա առանձնացնում է հատկապէս առաջինը՝ Երուսաղէմի Ս. Հակոբյանց ձեռագրատան թ. 532 գրչագիրը, որը պարունակում է Շղթայակրի ինքնակենսագրությունը, այդ օրերի նվիրատվությունների գրանցամատյանը, 1729 թ. Ծռագակտի հրաշքը եւ այլ պատմութիւններ, եւ երկրորդը՝ Երեւանի ՄՄ թ. 737 ձեռագիրը, որն իբրեւ գրանցամատյան մշտապէս ուղեկցել է Շղթայակրին ու նրա ընկերներին:

Երկրորդ կարեւոր աղբյուր ու է միջնադարի պատմագիրներն ու հետագայի պատմագետներն են եղել: Այստեղ կարեւորը Գր. Շղթայակրի տեղապահ Հովհաննէս Հաննա Երուսաղէմացի պատմիչի «Գիրք պատմութեան» երկն է, որի «Պատմութիւն անցիցն» գլխում ականատեսի եւ մասնակցի մանրակրկիտութեամբ նկարագրված են 1720-30 թթ. դեպքերը: Հիշատակելի են նաեւ Հովհաննէս Կոլոտի, Կարապետ Ուլնեցի կաթողիկոսի հիշատակարանները, ձեռագիր մատյանների էջերում թողած հուշագրությունները, Միքայել Չամչյանի, Տիգրան Սավալանյանցի, Մաղաքիա արք. Օրմանյանի, Մկրտիչ Աղավնունու եւ այլոց երկերը, ինչպէս եւ հայերեն պարբերական մամուլը: Նշված հեղինակների երկերը միայն որպէս աղբյուր են ծառայել Ն. Պողոսյանին Գր. Շղթայակրի եւ նրա ժամանակաշրջանի ամբողջական պատմությունն ուրվագծելու եւ այդ առթիվ որոշ ընդհանրացումներ կատարելու համար:

Բերված փաստերը, ըստ գիտնականի, արժանահավատ են այնքանով, որ կոնկրետ անձանց կողմից են գրված: Դրանց մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունեն վկայակոչված փաստաթղթերը, նամակները, բազմատեսակ գրությունները, որոնց մի մասն այս գրքում հրատարակվում է առաջին անգամ (դա անկասկած մենագրութեանը մի նոր արժեք է տալիս):

Առաջին գիրքը վերնագրված է «Ժամանակագրական պատմութ-

յուն եւ վարք Գրիգոր Շղթայակրի»։ Ուսումնասիրությունը կատարվել է ավանդական՝ ժամանակագրական սկզբունքով։ Գր. Շղթայակրի կենսագրությունը ներկայացվել է, կարելի է ասել, «օրագրային» մանրամասներով։ Հեղինակային միտումը ակնհայտ է. ուսումնասիրողն այն իբրեւ վարք է ներկայացնում։ Այդ առիթով նա մի շարք փաստեր է վկայակոչում Գր. Շղթայակրի կյանքից, ժամանակակիցների հուշերից, հիշատակարաններում Գր. Շղթայակրի եւ այլոց գրառումներից։ Այդ ամենը ներկայացված է ըստ տարեթվերի՝ սկսած Ամրտողու վանքից, ուր նա աշակերտել է ուշմիջնադարյան անվանի հայ հոգեւորական-մտածող Վարդան Բաղիչեցուն։ Ապա տրված են Մշո Ս. Կարապետ վանքի միաբան դառնալու, Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց միաբանության պատրիարք ընտրվելու հանգամանքները, բուն գործունեությունը տեղում, ուղեւորությունները եւ այլն։ Աշխատանքում բերված թվականները հաճախ տրվում են ամիսների ու օրերի ճշգրտությամբ։ Որքան հնարավոր է եղել, արժանահավատ փաստերն աղբյուրներից են քաղվել ու ներկայացվել՝ ժամանակագրական հերթականությունը չխախտելով։

Միայն պատմական փաստեր ու թվականներ չէ, որ պետք է փնտրել այս գրքում։ Ամեն մի բաժնում հեղինակը մշտապես փորձում է հաստատել այն սեւեռուն միտքը, թե գործի նվիրյալի դերը որքան կարեւոր է ազգի ու եկեղեցու ճակատագրում, որից պետք է դասեր քաղել։ Այսինքն՝ մենագրությունը նվիրված լինելով պատմական մի գործչի՝ նաեւ կամուրջ է մեր պատմության եւ հետագա ժամանակների միջեւ, ուսանելի օրինակ՝ բոլոր սերունդներին։

Գր. Շղթայակրին տարբեր հեղինակներ ներկայացրել են՝ «այր աստուածային եւ զճգնազգեաց», «անձն երանելի», «սրբաքարոզ վարդապետ» բնորոշումներով։ Եվ որքան էլ դրանք մակդիրներ են՝ ուղղված անվանի հոգեւոր գործչին ու պատրիարքին, դրանց ընտրությունն էլ պատահական չէ։ Գրիգոր Շղթայակրին գրիչներն ու հիշատակագիրները դիմում են գերադրական մակդիրներով՝ նրա սուրբ կերպարը ընդգծելու համար։ Սույն մենագրության մեջ եւս նկատելի է Ն. Պողոսյանի մղումը՝ Գր. Շղթայակրին սրբակենցաղ ու նվիրական վարքով ներկայացնելու ձգտումը։ Ու եթե նկատի ունենանք, որ Ս. Հակոբյանց միաբանությունը եւս որոշակի քայլեր է կատարել Շղթայակրի սրբադասման ուղղությամբ, եւ գրախոսվող աշխատությունն էլ անկասկած այդ ուղղությամբ կատարված անվիճելի քայլ է, ապա հասկանալի է, որ խնդրը լիովին հասունացած է։ Մանավանդ նկատի ունենք Գր. Շղթայակրի հրաշագործությունների

նկարագրությունը (հատկապես 1729 թ. Ծռագակտի հրաշքը), որոնց մի մասին ընթերցողը ծանոթանում է առաջին անգամ. դրանք ժամանակին ցնցել են հայ կյանքը, քույր եկեղեցիներին ու ազգերին (էջ 306-312): Հատկանշական է, որ Ն. Պողոսյանը, հիմնավորելու համար խնդրի կարեւորությունը, մեջ է բերում հայ բանասերներից մի քանիսի մտքերը: Այսպես, օրինակ՝ Տիգրան Սավալանյանցը գրում է. «Թէպէտ Երուսաղէմի եկեղեցին ի նշան երախտագիտութեան կը յիշատակէ անոր անունը, բայց տօնելի սուրբերուն կարգին չէ ընդունած ան, կամ գէթ տարիին մէջ յիշատակի յատուկ օր մը չէ սահմանուած անոր: Եթէ անիկա հռոմէական եկեղեցին անդամ եղած ըլլար, շատո՛նց արդէն դասուած էր սուրբերու կարգը» (էջ 20): Նշանակում է, որ բացթողումը միաբանություն վրիպումն է: Իսկ Գ. Բամպուքճյանն էլ նշում է. «Կարժէր, որ այս բազմերախտ, մեծագործ ու հրեշտակատիպ Հայրապետը իր ծննդեան 300-ամեակին առթիւ դասուի սուրբերու կարգը» (էջ 21):

Հարեւանցի պետք է ասել, որ Հայ Երուսաղեմի մասին խոսելիս Ն. Պողոսյանը առաջ է քաշում գիտական բազմաթիվ առաջնահերթ խնդիրներ, որոնց քննությունը կհարստացնի մեր եկեղեցու եւ ժողովրդի պատմության տարբեր դրվագները: Նման կարեւոր խնդիրներ են դիտվում Հայ Երուսաղեմի գործիչների աշխատությունների եւ նրանց բազմաթիվ փաստաթղթերի ու կոնդակների հրատարակումը, Երուսաղեմին նվիրված երկերի ու ներբողների մատենագրության կազմումը, նվիրական մյուս պատրիարքների՝ Գրիգոր Պարոնտերի, Հակոբ Նալյանի մասին ուսումնասիրություններ կատարելը, Երուսաղեմում միջնադարում ստեղծված ձեռագրերի մասին ամփոփ աշխատության պատրաստումը, Երուսաղեմի պատմությունը վերաբերող կորած կամ դեռեւս անհայտ ձեռագրերի հայտնաբերումը եւ այլն: Գիտական առաջնահերթությունների համառոտ այս թվարկումը փաստում է, որ մեր բանասիրությունն ու պատմագրությունն իրոք շատ անելիքներ ունեն Հայ Երուսաղեմի պատմությունն ամբողջացնելու գործում:

Երկրորդ գիրքի՝ «Գր. Շղթայակրի գրական-հոգեւոր երկասիրությունները» բաժիններում մեկ առ մեկ ներկայացված եւ ծանոթագրված են Գր. Շղթայակրի հեղինակած բազմաթիվ երկեր, որոնք շատ դեպքերում հայտնություն կարող են լինել հայ ընթերցողի ու նաեւ գիտական հանրության համար այն առումով, որ մեզ է ներկայանում բազմարդյուն մի հեղինակ, որի մասին առանձնապես շատ քիչ բան ենք գտնում: Շղթայակրի երկերից ինքնակենսագրությունը, չափածո հիշատակարանը, ու-

ղեգրուվածները եւ այլ երկեր ունեն գրապատմական արժեք: Այստեղից իմանում ենք նաեւ, որ 1712-13 թթ. Շղթայակիրը Ղրիմում պանդխտութ-
յան մեջ է եղել եւ այդ տարիներին հեղինակել է բազմաթիվ տաղեր ու
չափածո այլ երկեր, որոնք սփռված են այս ու այն ձեռագրում: Հուսանք,
որ Ն. Պողոսյանի կողմից դրանք կհրատարակվեն մոտ ապագայում:

Երրորդ գրքի՝ «Հիշատակներ Գրիգոր Շղթայակրի մասին» երեք
գլուխներից բաղկացած բաժինները բնագրեր եւ աղբյուրներ են՝ կապ-
ված Շղթայակրի գործունեության հետ եւ աղբյուրներ, այդ թվում՝ 1718
թվականից ի վեր պարանոցն անցկացրած երկաթյա շղթաներով խաչերը
հանելու հորդոր-նամակը Կ. Պոսլի երեւելիների կողմից, Գր. Շղթայակրի
գավազանի տվչուության վկայականը, որ տպագրվում է առաջին անգամ
եւ այս ոլորտի իրավական մի կարեւոր փաստաթուղթ է, Ս. Հակոբյանց
1724 թ. ձեռագրատան հիմնադրման հիշատակարանը, որով փաստո-
րեն իմանում ենք, որ ամենից հին հայկական գրադարանը գործում է
Երուսաղեմում եւ այն հիմնել է Գր. Շղթայակիրը: Ժամանակագրական
ցանկեր պարունակող հավելվածից առանձնանում են հատկապես Շղթա-
յակրի կենսագրության կարեւոր տարեթվերը՝ իրենց համառոտ նկարագ-
րությամբ: Միայն այս ցանկը, կարծում ենք, բավարար է մեծ հոգեւորա-
կանի գործունեության, լայն մտահորիզոնի ու ընդգրկման մասին համա-
կողմանի պատկերացում կազմելու համար:

Մենագրությունն ավարտվում է «Յիշատակարան հեղինակի մատե-
նիս» մասով: Մեր միջնադարյան հեղինակների օրինակով Ն. Պողոսյանն
աշխարհաբար ու միաժամանակ գրաբար գրված այս հատվածում թողել է
իր եւ իր նվիրական մարդկանց մասին որոշ տվյալներ, խոնարհ գրիչների
նման խնդրել ընթերցողին՝ «Աղերսս ձեր վերառաքեսձի՛ք առ Բարձրեալն
վասն թողութեան մեղաց մերոց, յաղագս բարգավաճանաց ազգիս եւ պե-
տութեան մերոյ, մանաւանդ զի՛ հայորդի մանկունք բոլորեքեան ի կար
կարասցեն առաջադիմել յուսումն, ի հոգեւոր ընթացս, ի ծառայութիւն
ազգիս, երկրիս եւ եկեղեցւոյս» (էջ 332):

Գրքում նկատում ենք գիտնականի՝ Գր. Շղթայակրի հանդեպ տա-
ծած ակնածանքը: Նա չի թաքցնում, որ «Մի քանի անգամ է պատահել,
որ թղթեայ էջերի առջեւ նստած երկը գրելիս՝ Շղթայակրի լուսէ պատ-
կերը» իրեն այցի է եկել: Ըստ նրա՝ Շղթայակրի գործի անկասելի հաջո-
ղությունն է ստիպել ժամանակի բոլոր սրտացավ անձանց ու հոգեւո-
րականներին Պատրիարքի շուրջը հավաքվել, ուղի հարթել հայ կեանքի
վերելքի համար: Նա գտնում է, որ հաջողության գաղտնիքը նվիրումն է,

«նուիրումը ողջ սրտով ու հոգով, ազնիվ ողջ էութեամբ, ժողովրդին ու իր հոտին ծառայելու, օգտակար լինելու, իրապէս արմատական լուծման գնալու համարձակութեամբ ու աննահանջ վստահութեամբ» (էջ 27):

Պատմագրական, բանասիրական եւ այլ կարգի աղբյուրների ցանկերն ի մի են բերված գրքի վերջում գետեղված «Գրականութիւն» ընդհանուր խորագրի ներքո, ու եթե անգամ այն լիարժեք չէ, ապա հնարավորինս արտացոլում է Հայ Երուսաղեմի եւ Գր. Շղթայակրի մասին ուսումնասիրությունների հիմնական մասը (ձեռագրեր, տպագիր գրքեր, հոդվածներ եւ այլ նյութեր):

Ամփոփելով մեր խոսքը՝ ասենք, որ Գր. Շղթայակրի մասին սույն ուսումնասիրությունը՝ բնագրային նյութերի ներառմամբ, մի գեղեցիկ նվեր է Հայ բանասիրությանը, քանզի փորձ է մոռացումից եւ կորստից փրկելու եւ մեր օրերում նորովի ներկայացնելու Հայոց նշանավոր մեծերից մեկին:

